

УДК 355.23:159.98 (477)

Я. Мельник, канд. психол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
А. Беспалько
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Київ

ПОВЕДІНКОВІ МАРКЕРИ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ПРИ ПЕРЕЖИВАННІ НИМ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ

У статті викладено результати теоретичного дослідження сутності внутрішньоособистісного конфлікту та визначено поведінкові маркери особистості військовослужбовця при переживанні ним зазначеного психологічного феномену. Стан внутрішньоособистісного конфлікту виникає у випадку, якщо обставини життя потребують від індивіда таких дій і умов, які перебувають на межі його адаптивних можливостей або перевершують їх. В основі внутрішньоособистісного конфлікту є особистісно значуща суперечність між різними потребами, мотивами, цілями індивіда, яка відображається у когнітивній, емоційній і поведінковій сферах особистості. Характерними маркерами прояву внутрішньоособистісного конфлікту у військовослужбовця у когнітивній сфері є неуважність, зниження самооцінки, внутрішня розбіжність між образами «Я – ідеальне» та «Я – реальне», «хочу» і «можу», «потрібно» і «можу»; в емоційній сфері – перевага негативних психічних станів, а саме: астеничного настрою, тривожності, напруги, апатії та агресії; у поведінковій сфері – зниження результативності службової діяльності, зниження інтенсивності та ефективності комунікативних зв'язків, а також намагання усамітнення та уникання міжособистісних контактів.

Ключові слова: внутрішньоособистісний конфлікт, внутрішньоособистісна суперечність, поведінкові маркери, військовослужбовці.

© Мельник Я., Беспалько А., 2017

Постановка проблеми. Аналіз внутрішньоособистісних конфліктів як психологічного явища, незважаючи на актуальність цієї проблеми для суспільства загалом і для військових формувань та правоохоронних органів держави зокрема, залишається ще недостатньо теоретично і експериментально розробленим. На сьогодні в українській психології відсутні експериментальні дослідження внутрішньоособистісних конфліктів та їхнього впливу на результати професійної діяльності військово-службовців. Не досліджено психологічні чинники, які детермінують їхнє виникнення і прояви під час виконання професійних завдань, а також не визначено особливості психологічної роботи щодо їхнього попередження та вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у розробку проблеми внутрішньоособистісних конфліктів, їхніх джерел та шляхів вирішення здійснили О.С. Калмикова, О.М. Леонтєв, В.М. М'ясищев, Т.М. Титаренко, В. Франк, Е. Фромм та ін. Деякі аспекти внутрішньоособистісних конфліктів військовослужбовців розглянуті в дослідженнях військових вчених: А.Я. Анцупова, В.П. Галицького, А.І. Кітова, Н.І. Конюхова, П.А. Корчемного, Є.М. Потапчука, О.Д. Сафіна, М.І. Томчука, В.Л. Семенюка, А.І. Харитонова.

Завдяки аналізу наукових праць українських і зарубіжних дослідників ми відзначили, що багато з них вказували на те, що основою внутрішньоособистісного конфлікту є суперечність між різними мотивами, цінностями, установками і т. п., актуалізованими одночасно, і такими, що мають приблизно однакову силу, але протилежно спрямовані. Про це, зокрема, вказувала О.С. Калмикова: «...Внутрішньоособистісні суперечності є певним співвідношенням двох різноспрямованих тенденцій внутрішнього світу, зумовлене їх збігом або в часі, або в плані предметної віднесеності, близьких за суб'єктивною значущістю, одночасна реалізація яких через певні причини чи зовнішні умови є неможливою» [1, с. 34].

Проблему внутрішньоособистісного конфлікту досліджували і військові психологи. Так, О.Х. Рахімов під суттю конфлікту розумів найбільш гостру форму прояву морального протиріччя, що виникає в соціальному середовищі чи у свідомості окремого індивіда, і пов'язаного із зіткненням думок, оцінок, ціннісних орієнтацій, з боротьбою добра і зла, особистих і суспільних інтересів [2]. Досліджуючи процес самовизначення особистості військової людини в сучасних умовах, І. В. Родних вважав, що воно може виявлятися у формі внутрішньоособистісного морального конфлікту, для якого «...характерною є ситуація, де суб'єкт діяльності змушений зробити вибір однієї з двох взаємовиключних форм поведінки, чи в більш узагальненому і абстрактному визначенні – однієї з двох моральних цінностей» [3]. Військові психологи М.Ф. Феденко і В.П. Галицький визначали внутрішньоособистісний конфлікт як конфлікт внутрішніх суперечностей, наприклад, між суперечністю особистого бажання й об'єктивних можливостей особистості, боротьбою мотивів, сумнівів, упереджень та ін. [4].

Мета статті – визначити поведінкові маркери особистості військовослужбовця при переживанні ним внутрішньоособистісного конфлікту.

Викладення основного матеріалу дослідження. Внутрішньоособистісні конфлікти, як невід'ємний компонент соціального буття особистості, можуть виконувати дві функції: позитивну (конструктивну) і негативну (деструктивну). При позитивній функції конфлікт може бути розвитком особистості, її вдосконаленням (наприклад,

коли він відбувається у вигляді невдоволеності собою). Результатом цього може бути усвідомлення своїх недоліків, усунення їх і досягнення душевної рівноваги. Однак, цей конфлікт може виконувати і деструктивну функцію, коли особистість не усвідомлює свої недоліки, або ж усвідомивши, не здатна їх усунути. Людина віддаляється від реальних проблем життя, перебуває в болісному і невирішеному конфлікті з собою. Для неї події реального життя стають зовнішніми, оскільки вона зосереджується на внутрішніх подіях і не бачить шляхів подолання особистісної проблеми. Отже, існує необхідність у виявленні критеріїв та показників, які свідчили б про переживання особистістю внутрішньоособистісного конфлікту та його конструктивну чи деструктивну спрямованість.

При дослідженні проблеми джерела конфлікту, можна виявити його в складному, єдиному, взаємозалежному процесі взаємодії особистості та середовища, тобто стан внутрішньоособистісного конфлікту виникає при визначеному поєднанні особистісних особливостей індивіда та чинників середовища, а також мотивів, що впливають на особистість. Часто суб'єктивна значущість складної ситуації сприймається індивідом з погляду тих особистісних цінностей, для яких ця ситуація є загрозовою. Про цю особливість взаємодії індивіда і ситуації пише Л.І. Анциферова: «Для того, щоб зберегти, захистити, затвердити певну цінність, суб'єкт застосовує різноманітні прийоми щодо зміни ситуації. При цьому чим більш значне місце в змістовній сфері особистості посідає об'єкт, який знаходиться в небезпеці, і чим більш інтенсивніше сприймається особистістю загроза, тим вищим є мотиваційний потенціал співвідношення з можливими, наявними труднощами» [5]. Якщо обставини життя потребують від індивіда таких дій і умов, які знаходяться на межі його адаптивних можливостей чи навіть перевершують наявні в нього резерви, виникає стан внутрішньоособистісного конфлікту.

На наш погляд, існує діалектичний зв'язок між ситуацією й особливостями особистості при виникненні внутрішньоособистісного конфлікту. Цей взаємозв'язок можна продемонструвати у такий спосіб: чим гостріше і несподівано діють негативні чинники середовища, тим меншу роль відіграють особистісні якості, і навпаки, при зменшенні масивності і гостроти впливу цих чинників індивідуальний склад особистості набуває більшого значення. У конкретної людини можливість прояву внутрішньоособистісного конфлікту визначається складною взаємодією негативних чинників середовища та особистісних особливостей, за якої саме ці чинники знаходять найбільш слабе місце в індивіда для опору.

На наш погляд, для дослідження всіх цих питань можна застосувати теорію особистості, яку розробив в межах діяльнісного підходу психолог О.М. Леонтєв. Особистість вчений визначав як продукт інтеграції процесів, що здійснюють життєві стосунки суб'єкта. "Реальним базисом особистості, – вважав вчений, – є сукупність його суспільних за своєю природою відносин до світу, які реалізуються в його діяльності, а точніше в сукупності різноманітних видів його діяльності" [6, с.183]. Найважливішим параметром особистості є наявність ієрархії мотивів, а сама структура особистості є відносно стійкою конфігурацією головних ієрархізованих в особистості мотиваційних ліній. О.М. Леонтєв вказував, що головне місце в ієрархії мотивів належить так званій змістовно-утворювальному мотивам, що надають діяльності особистісного сенсу. Вчений вважав, що різноманітні відносини, які людина постійно

здійснює, є об'єктивно суперечливими. Тому і мотиви, породжені цими видами діяльності, можуть також знаходитися в протиріччі один з одним. Суперечність мотивів виникає, по-перше, у зв'язку з появою нових видів діяльності, що суперечать один одному; по-друге, у зв'язку зі зміною відношення ієрархії мотивів, коли одні займають більш високе місце, а інші зовсім втрачають свою змістовну функцію. Протиріччя різноманітних мотивів можуть породжувати, на думку О.М. Леонтьєва, конфлікти.

Підсумовуючи вищевикладене, на наш погляд, необхідно виокремити ще одну важливу умову виникнення внутрішньоособистісного конфлікту. Вона полягає в тому, що внутрішньоособистісна суперечність при згаданому вище психологічному явищі обов'язково повинна стосуватися індивідуально-значимих сфер особистості. Оскільки суперечності, які виникають на нижніх рівнях організації особистості, роблять неможливою безпосередню діяльність індивіда, стають джерелами стресових станів, то лише суперечності, що стосуються більш високих рівнів організації особистості, можуть викликати стан внутрішньоособистісного конфлікту. Таким чином, можна визначити, що збуджувальною силою внутрішньоособистісного конфлікту є суперечності між різними мотивами, цілями, цінностями, приблизно однієї сили, але протилежно спрямовані. Важливою умовою виникнення конфлікту є рівень значущості, уявлення індивіда про внутрішньоособистісну суперечність.

Особливе місце в цьому процесі займає тривога, яка, виконуючи сигнальну та оцінюючу функції за несприятливих для особистості ситуацій, сприяє розвитку психологічного захисту особистості, що стимулює її пошуки у вирішенні наявних протиріч і тому відіграє важливу роль у динаміці перебігу конфлікту. Незважаючи на багатогранність і семантичну невизначеність терміну «тривога» у психологічних дослідженнях, найчастіше його використовують у двох поняттях: тривога як психічний стан і тривога як властивість особистості (тривожність). Високий рівень тривожності особистості як стану під час внутрішньоособистісного конфлікту зумовлений декількома причинами: зовнішньою ситуацією, у якій вона знаходиться і яку оцінює як несприятливу та таку, що викликає загрозу особистісно значущим основам майбутньої діяльності; наявністю трудностей у реалізації важливих для неї цілей; негативним, суб'єктивним сприйняттям вжитих особистістю заходів для зміни існуючої ситуації, що призводить до сприйняття ситуації як ще більш загрозової, що в результаті провокує більш високий рівень тривожності.

Спостереження дослідників демонструють, що значній частині людей, які перебувають у стані конфлікту, притаманна особистісна тривожність як властивість особистості, що впливає на підвищення інтенсивності тривожності як психічного стану. На підставі цього можна зробити висновок, що на початковій стадії внутрішньоособистісного конфлікту, який особистістю сприймається як важка, загрозовита ситуація, для неї буде характерний більш високий рівень тривожності. Крім сигнальної функції, тривога виконує також функцію оцінки конфліктної ситуації. Оцінка загрозової ситуації приводить до запуску пристосувальних дій, захисних механізмів та інших форм адаптаційної активності, що має на меті усунення джерела потенційної небезпеки. У найбільш широкому розумінні тривога є формою адаптації в умовах стресової ситуації; у психічно здорових людей вона стимулює виникнення захисних реакцій на ситуацію.

Існує три форми поведінкових реакцій на небезпечну ситуацію: втеча; агресія; ступор. Кожна з них по-своєму модифікує спрямованість поведінки особистості: втеча через усунення самої можливості зіткнення з можливою небезпекою, агресія через знищення джерела небезпеки, ступор через згортання тієї чи іншої активності. Щодо динаміки розгортання захисних реакцій особистості у конфліктних ситуаціях то, як уже зазначалося, однією з функцій тривоги є оцінювання суб'єктивних можливостей особистості у тій чи іншій ситуації. Якщо в процесі аналізу ситуація інтерпретується як безпечна, то сигнал погрози чи небезпеки, що викликав у нього тривогу і занепокоєння, втрачає свою сигнальну функцію і побоювання усувається. У тому випадку, коли особистість оцінює ситуацію як дійсно небезпечну і вона загалом (чи окремі її елементи) в силу внутрішніх (особистісних) причин стає значущою, з наявних у суб'єкта можливих засобів обирається найбільш оптимальний варіант виходу із ситуації. Такі ж дані було отримано В.М. Астаповим. Оцінюючи поведінкові реакції виходу з небезпечної ситуації, він відзначав: «Якщо суб'єкт вважає, що ситуація є перешкодою для задоволення потреб, шоріше за все виникає тенденція до гніву і нападу (агресія). Якщо ж небезпека в суб'єктивному плані видається більшою, порівняно із засобами щодо її подолання, то переважає тенденція до переживання страху і виходу з небезпечної ситуації. Нарешті, якщо агресія і втеча суб'єктивно оцінюються як неможливі, виникає стан пригніченості, апатії, депресії, людина відмовляється від дій (ступор)» [7, с. 115].

З поняттям захисних поведінкових реакцій пов'язаний психологічний захист загалом, що є спеціальною регулятивною системою стабілізації особистості, яка спрямована на усунення чи зведення до мінімуму почуття тривоги, пов'язаного з усвідомленням конфлікту [11]. Ж. Годфруа так характеризував прояв психологічного захисту: «Якщо людина не здатна ефективно контролювати деякі життєві ситуації, то на допомогу їй виникають механізми психологічного захисту «Я», які забезпечують їй несвідому компенсацію цієї нездатності і послаблюють пов'язані з нею стрес і тривогу. Такі механізми дають людині можливість досягти задоволення потреб – іноді реального, а частіше занадто сильно відірваного від реальності – шляхом заперечення чи перекручування дійсності та заперечення тих уявлень і спонукань, що породжують тривогу» [8, с. 132].

Характеризуючи стан внутрішньоособистісного конфлікту, необхідно зазначити, що цей стан виникає тоді, коли вжиті особистістю контрзаходи (адаптивні реакції) не здійснили на певний момент бажаного результату. Тому суб'єктивно внутрішньоособистісний конфлікт сприймається нею як свого роду певна зупинка, коли потрібен перегляд дій, системи зусиль щодо виходу з тієї чи іншої ситуації чи внутрішніх цінностей, цілей та ін. Необхідність цієї перебудови викликана, насамперед, тим, що попередньо вироблені способи, стереотипи його дій щодо подолання важких ситуацій у стані внутрішньоособистісного конфлікту не дають необхідного, за оцінкою особистості, результату.

Таким чином, на початкових етапах конфлікту, в ситуації, що загрожує тим чи іншим особистісно значущим диспозиціям особистості, підвищується рівень тривоги. Тривога має сигнальну й оцінюючу функції. У результаті дії тривоги особистість розгортає адаптивні реакції щодо вирішення певної ситуації. Якщо ж вжиті заходи не здійснили бажаного результату, то виникає стан внутрішньоособистісного конфлікту, що суб'єктивно сприймається як стан психологічної безвиході,

зупинки, коли потрібна зміна або дій, або якихось внутрішніх диспозицій щодо вирішення сформованої конфліктної ситуації.

Можна зробити припущення, що під час внутрішньо-особистісного конфлікту буде відбуватися порушення оптимальної регуляції поведінки та діяльності особистості. У свою чергу, ці порушення повинні відображатись в тих чи інших змінах когнітивних, емоційних, поведінкових сферах особистості, а також зміні раніше існуючої системи відношень між ними. Необхідно відзначити, що емоційні стани будь-якого рівня складності є відображенням реально існуючих об'єктивних зв'язків між мотивами і ціннісними орієнтаціями особистості та її конкретної діяльності. Висунуте положення про прояви конфлікту в різних сферах особистості підводить нас до питання виділення в них основних критеріїв цього стану.

Вивчаючи когнітивну сферу і, насамперед, розуміючи її як сферу свідомості особистості, на наш погляд, найбільш важливими критеріями будуть особливості образу «Я» особистості та її самооцінки. Найгрітунтовніше проблему «образу Я» особистості, особливостей самооцінки – як проявів внутрішньоособистісного конфлікту було розглянуто в рамках гуманістичної психології. Так, згідно з думкою К. Роджерса, ступінь задоволеності людини в житті в першу чергу залежить від того, якою мірою її досвід, її «Я актуальне» і «Я ідеальне» погоджуються між собою. Тому під час виникнення конфлікту в особистості з'являється виражена суперечність між цими сторонами «образу Я» індивіда, що і можна вважати одним із критеріїв прояву в людини цього стану. На нашу думку, здійснене К. Роджерсом положення про суперечності між «Я– актуальним» і «Я – ідеальним», як прояв конфлікту, відображає важливий аспект когнітивної сфери особистості, яка переживає цей стан. Через значущість наявних суперечностей особистості, неможливість досягнення нею важливих цілей відбувається зміна внутрішнього образу, оцінки індивідом себе. Ця зміна характеризується, з одного боку, більш негативно зумовленою оцінкою наявних в індивіда особистісних якостей, що стають внутрішньою перешкодою реалізації наявних у нього цілей, а з іншого боку – вираженим бажанням мати в ідеалі особистісні риси. Такі риси сприяли б самореалізації і подоланню наявних труднощів. Тому при переживанні особистістю внутрішнього конфлікту, відображенням у свідомості цих змін буде виражено різницю між образами «Я – актуальне» і «Я – ідеальне», а також суперечливість цього образу в цілому [9, с. 32].

Під час внутрішньоособистісного конфлікту можна спостерігати також зниження самооцінки особистості. Як основна складова самосвідомості, самооцінка є важливим регулятором її поведінки. Від самооцінки залежать взаєморозуміння людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до невдач. Тим самим самооцінка впливає на ефективність діяльності людини та на подальший розвиток особистості. Самооцінка тісно пов'язана з рівнем домагання людини, тобто ступенем труднощів щодо досягнення цілей, які вона формулює для себе. Розходження між реальними можливостями людини веде до того, що вона починає неправильно себе оцінювати, внаслідок чого її поведінка стає неадекватною.

Внутрішньоособистісний конфлікт відображається в емоційній сфері особистості військовослужбовця. Критерієм конфлікту в емоційній сфері особистості, що переживає цей стан, є перевага в негативно спрямованих емоціях. Вони, в свою чергу, є чинником

інтеграції цілеспрямованих реакцій організму, процесом, що поєднує і спрямовує можливості індивіда пристосовуватись до зовнішнього світу, критерієм корисності чи шкідливості цієї функціональної діяльності. У внутрішньоособистісному конфлікті дії індивіда не дають йому бажаного результату, у цьому стані він не реалізує повною мірою особистісно значущі потреби, цілі, що призводить до погіршення настрою, переваги негативних емоцій.

Своєрідність регулюючої функції емоцій полягає у відображенні ними співвідношення мотивів і конкретних результатів, причому це відображення відбувається в безпосередній формі, як переживання. Емоції регулюють діяльність відповідно до особистісного змісту дій і результатів. Оскільки ситуація внутрішньоособистісного конфлікту для індивіда є значущою, вона викликає певні емоційні переживання, а в зв'язку з тим, що в тій чи іншій ситуації (як ми вже відзначали) особистість не досягає бажаного результату, знак емоційних переживань, як правило, є негативним. І.С. Кон так характеризував взаємозв'язок між конфліктною ситуацією й емоціями: «...Конфліктна ситуація, яку індивід не може вирішити, викликає в нього негативні емоції величезної сили, що загрожують його психіці і самому існуванню» [10, с. 265].

Наявність зниженого настрою, переваги негативних емоцій у внутрішньоособистісному конфлікті можна характеризувати і завдяки такому поняттю як депресія, що має більш широке значення. У психологічному словнику термін «депресія» характеризується негативним емоційним станом, зміною мотиваційної сфери, когнітивних уявлень та загальною пасивністю поведінки. Патологічна депресія є одним з основних психіатричних синдромів. Проте, депресія може виникнути й у психічно здорових людей як результат переживання значущих для них несприятливих подій, невдач у реалізації особистісно значущих цілей. Депресія у психічно здорових людей одержала назву «функціональний стан депресії» [11]. Суть депресії полягає в тому, що людина усвідомлює несприятливий психологічний вплив, у неї погіршується настрій, вона відчуває почуття своєї неповноцінності, принижує, сварить себе, шукає в собі різні недоліки. Усе це супроводжується порушеннями сну, апетиту та ін. Але в будь-якому випадку на перший план виходить стійке зниження настрою, що залежить від ситуації.

Наші дослідження демонструють, що депресивні реакції у військовослужбовців виникають тоді, коли звичні форми адаптивних реакцій чи захисних механізмів не спрацьовують. Основні ознаки депресивної особистості військовослужбовця виявляються в його уразливості «Я», у результаті чого єдиним надійним способом захисту від життєвих стресів, втрат і розчарувань виявляється «депресивна в'язниця». Виникнення депресії є сигналом, що сформований стиль емоційного реагування, який включає витіснення, проекцію, формування реакції, виявився неефективним.

Крім того, для індивідів, що знаходяться в стані внутрішньоособистісного конфлікту, характерною є так звана «когнітивна триада депресії», яка охоплює негативні почуття, які стосуються оцінки «Я». Цю триаду складають: низька самооцінка, почуття меншовартості у тих чи інших сферах психологічного функціонування; компонент атрибутивного каузального стилю, що є підсумком у самозвинуваченні та самокритиці; втрата віри в себе, очікування негативного [12].

Усі ці ознаки тією чи іншою мірою є характерними для військовослужбовців, що знаходяться в стані

внутрішньоособистісного конфлікту, хоча виразність і глибина функціонального депресивного стану в них індивідуально є різними. Результати наших спостережень також дали змогу виявити, що інтенсивність і можливість появи депресивного стану в людини залежить від двох основних чинників: по-перше, від виду конфлікту, а по-друге, від індивідуальних особливостей особистості, що переживає конфлікт.

Слід зазначити, що стан внутрішньоособистісного конфлікту відображається й у поведінковій сфері особистості. Найбільш характерними критеріями внутрішньоособистісного конфлікту в поведінковій сфері є насамперед зниження якості та інтенсивності спілкування, зниження об'єктивних показників службової діяльності і суб'єктивного задоволення від контактів з людьми.

Для військовослужбовців, що знаходяться в стані внутрішньоособистісного конфлікту, характерним є порушення мотиву аффіліації, який дослідники характеризують як: прагнення формувати дружні відносини і мати прихильність; радіти іншим людям і жити разом з ними; співпрацювати і спілкуватися з ними; любити; приєднуватися до груп. Метою мотиву аффіліації є взаємний і довірчий зв'язок, де кожен з індивідів приймає партнера, по-товариськи підтримує і симпатизує йому.

Аналізуючи дієвий аспект поведінки особистості, що знаходиться в стані внутрішньоособистісного конфлікту, ми вважаємо, що для військовослужбовців буде характерним зниження об'єктивних показників професійної діяльності. Як правило, у військовослужбовців у стані внутрішньоособистісного конфлікту можна спостерігати зниження мотивації до виконання професійних завдань, вони більш орієнтовані на свої внутрішні проблеми, і тому, як правило, виявляють менше ініціативи, у них погіршується ставлення до виконання службових обов'язків. Однак суб'єктивне ставлення цих військовослужбовців до зниження показників діяльності, в залежності від виду конфлікту й особливостей особистості, є різним. Для одних це стає додатковим джерелом негативних емоцій, переживань, інші ж ставляться індиферентно, зосереджуючись лише на своїх внутрішніх проблемах.

Крім зазначених критеріїв доцільно виокремлювати ще й інтегрований критерій конфлікту, що виражається в порушенні нормального механізму адаптації особистості. Система психологічної адаптації людини знаходиться в постійній готовності до виконання властивих їй функцій. Якщо здійснюється нормальне функціонування цієї системи, то це дозволяє людині не тільки підтримувати рівновагу усередині себе, між собою і середовищем, але і здійснювати вибір оптимальних дій для досягнення своїх цілей. Проте, як ми вже зазначали вище, під час внутрішньоособистісного конфлікту особистість відчуває труднощі щодо досягнення своїх цілей, створення оптимального психологічного захисту від впливу несприятливих факторів середовища, щодо досягнення внутрішньої узгодженості. Отже, в умовах конфлікту відбувається тимчасове порушення нормального функціонування системи психологічної адаптації. Ці порушення під час внутрішньоособистісного конфлікту будуть виявлятися як на різних рівнях системи адаптації, так і у системі в цілому.

Особливості, що розвивалися, впливали на життя особистості і проявлялися в особливостях характеру, емоційно-вольових якостях, мотиваційно-ціннісних орієнтаціях особистості, у її досвіді – все це створює той чи інший ступінь здатності людини реагувати на можливі труднощі, утворює основу адаптації до несприятливих

психологічних чинників, дозволяє активно і цілеспрямовано їх змінювати. У внутрішньоособистісному конфлікті відбувається нищення процесу вибору найбільш оптимального шляху з подолання чи виходу із складного становища, можливості адекватної і цілеспрямованої зміни несприятливих чинників, що впливають на особистість. Це зумовлено тим, що під час внутрішньоособистісного конфлікту протиріччя охоплюють основні особистісно важливі, змістовно утворюючи аспекти індивіда, які відіграють особливу роль у виробленні найбільш оптимальної програми досягнення важливих для особистості цілей.

Порушення процесів взаємодії особистості із середовищем, в цілому системи адаптації позначають в українській і зарубіжній науковій літературі терміном «дезадаптація». Цей термін трактується і як «процес, що відбувається поза патологією і пов'язаний з відвиканням від одних звичних умов і пристосуванням до інших», і як «порушення, які виявляються при акцентуаціях характеру чи під впливом психогенів», і як «стан, що виникає при невротичних порушеннях, невротичних реакціях» [11]. У психології найбільш часто термін «дезадаптація» розглядають поза патологією, розуміючи під ним, насамперед, зворотні, тимчасові порушення ефективності процесу взаємодії особистості із середовищем. У схематичному вигляді процес дезадаптації розгортається за принципом «замкнутого кола», де пусковим механізмом є, як правило, різка зміна умов життя, наявність психотравмуючої ситуації. Крім того, чимале значення мають і ті особливості в індивідуальному розвитку людини, які не дозволяють їй виробити адекватні умови і форми поведінки та діяльності, тобто критерієм внутрішньоособистісного конфлікту можна вважати порушення системи нормальної адаптаційної взаємодії особистості із середовищем, які можна розуміти і як тимчасову дезадаптацію особистості.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, для послідовного вивчення внутрішньоособистісних конфліктів нами виокремлено такі характерні для них ознаки або маркери:

у когнітивній сфері – пізнавальні процеси: неухильність; зниження самооцінки; внутрішня розбіжність між образами, «Я – ідеальне» і «Я – реальне», «хочу» і «можу», «потрібно» і «можу»;

в емоційній сфері – перевага негативних психічних станів: астенічний настрій; тривожність; напруга; апатія; агресія;

у поведінковій сфері – прояви поведінкових реакцій: зниження інтенсивності й ефективності комунікативних зв'язків; зниження результативності службової діяльності; намагання усамітнитися (уникнення міжособистісних контактів).

Перспективи подальших досліджень – дослідження внутрішніх протиріч особистості та динаміки їхнього перетворення на конфлікт; розробка та наукове обґрунтування психологічної моделі внутрішньоособистісного конфлікту; взаємозв'язок внутрішньоособистісних і міжособистісних конфліктів.

Список використаних джерел

1. Калмыкова Е.С. Исследования психотерапии за рубежом: некоторые методологические проблемы / Е.С. Калмыкова // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13. – № 6. – С. 54–64.
2. Рахимов О.Х. Моральные конфликты: сущность, особенности их проявления и разрешения в воинских коллективах / О.Х. Рахимов. – М.: ВПА, 1989. – С. 96–105.
3. Родных И.В. Гражданское самоопределение и моральный выбор личности военного профессионала / И.В. Родных // В кн. Гуманизация взаимоотношений военнослужащих, разрешение конфликтов и психотерапия. – М.: Воен. ун-тет, 1992. – С. 85–96.

4. Феденко Н.Ф., Галицкий В.П. Психологические аспекты преодоления конфликтных ситуаций в воинских коллективах / Н.Ф. Феденко, В.П. Галицкий. – М. : ВПА, 1981. – 115 с.
5. Анциферова Л.И. Системный подход в психологии личности / Л.И. Анциферова // Принцип системности в психологических исследованиях. – М. : Наука, 1990. – С. 62–78.
6. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы, эмоции / А.Н. Леонтьев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 38 с.
7. Астапов В.М. Функциональный подход к изучению тревоги / В.М. Астапов // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13. – № 5. – С. 111–120.
8. Годфруа Ж. Что такое психология. В 2-х томах. Т. 2. : пер. с франц. / Ж. Годфруа. – М. : Мир, 1992. – 375 с.

9. Роджерс К. Взгляд на психотерапию, становление человека / К. Роджерс // Общ. ред. предисловие Е.И. Исениной. – М. : "Прогресс", 1994. – С. 196–202.

10. Кон И.С. В поисках себя: Личность и её самосознание / И.С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.

11. Психология. Словарь / Под общей редакцией А.В. Петровского, М.Г. Ерошевского. – 2-ое изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1994. – 494 с.

12. Франкл В. В поиске смысла жизни и логотерапия / В. Франкл // в кн. Психология личности. Тесты / Под редакцией Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1992. – С. 79–84.

Надійшла до редколегії 06.03.17

Я. Мельник, канд. психол. наук
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев
А. Беспалько
Национальный университет обороны Украины имени Ивана Черняховского, Киев

ПОВЕДЕНЧЕСКИЕ МАРКЕРЫ ЛИЧНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩЕГО ПРИ ПЕРЕЖИВАНИИ НИМ ВНУТРИЛИЧНОСТНОГО КОНФЛИКТА

В статье излагаются результаты теоретического исследования сущности внутриличностного конфликта и определены поведенческие маркеры личности военнослужащего при переживании ним указанного психологического феномена. Состояние внутриличностного конфликта возникает в случае, если обстоятельства жизни требуют от индивида таких действий и условий, которые находятся на пределе его адаптивных возможностей или превышают их. В основе внутриличностного конфликта лежит личностно значимое противоречие между разными потребностями, мотивами, целями индивида, которое отображается в когнитивной, эмоциональной и поведенческой сферах личности. Характерными признаками проявления внутриличностного конфликта у военнослужащего в когнитивной сфере есть невнимательность, снижение самооценки, внутреннее расхождение между образами «Я – идеальное» и «Я – реальное», «хочу» и «могу», «необходимо» и «могу»; в эмоциональной сфере – преобладание негативных психических состояний, а именно: астенического настроения, тревожности, напряжения, апатии и агрессии; в поведенческой сфере – снижение результативности служебной деятельности, снижению интенсивности и эффективности коммуникативных связей, а также попытки уединения и избегания межличностных контактов.

Ключевые слова: внутриличностный конфликт, внутриличностное противоречие, поведенческие маркеры, военнослужащие.

Y. Melnyk, Ph.D in Psychology
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
A. Bepalko
Ivan Chernyakhovsky National Defense University of Ukraine, Kyiv

BEHAVIOURAL MARKERS OF THE SERVICEMAN PERSONALITY IN COURSE OF INTRAPERSONAL CONFLICT

The article presents the results of the theoretical research of the nature of an intrapersonal conflict and defines the behavioral markers of the military servant, when he experiences this psychological phenomenon. The state of an intrapersonal conflict arises in the event that the circumstances of life require the individual to take such actions and conditions that are at the limit of his adaptive capabilities or exceed them. At the heart of an intrapersonal conflict is a personally significant contradiction between different needs, motives, and goals of the individual, which is displayed in the cognitive, emotional and behavioral spheres of the individual. Characteristic signs of the manifestation of an intrapersonal conflict in a military servant in the cognitive sphere are inattention, a decrease in self-esteem, an internal discrepancy between the images "I am the ideal" and "I am real", "I want" and "I can", "necessary" and "I can"; In the emotional sphere – the prevalence of negative mental states, namely asthenic mood, anxiety, tension, apathy and aggression; in the behavioral sphere – a decrease in the performance of professional activity, a decrease in the intensity and effectiveness of communication links, as well as attempts at seclusion and avoidance of interpersonal contacts.

Key words: intrapersonal conflict, intrapersonal contradiction, behavioral markers, military servant.